

apai tekintéllyel is összefonódik. Ha ilyesféle elemzésekre eddig nem is volt igazán példa, bizzunk abban, hogy lesz. E tekintetben talán még előnyt is jelenthet egy „kis” irodalom, ahol kevésbé van lehetőségünk a „nőiség” rezervátumába vonulni. (Budapest, Kijárat Kiadó, 2002)

L'HOMME ILONA

Füzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*

Németh László életművéről már életében, s természetesen halála után számos tanulmánykötet, folyóirat-publikáció, cikk, vitairat és egyéb műfajú írás látott napvilágot. Regényei, drámái, tanulmányai és még versei is sok szakmabelit készítettek írásra. Az irodalomtörténeti és a kritikai munkák között találunk lelkesen hódolót és gyalázkodót egyaránt. Ha csak az elmúlt három évtizedet nézzük, rögtön meg kell említenünk Vekerdí László, Kocsis Rózsa, Grezsa Ferenc, Sándor Iván, Cs. Varga István, Monostori Imre, Olasz Sándor és mások köteteit, Czine Mihály, Király István, Béládi Miklós, Domokos Mátyás, Lackó Miklós, Kovács Zoltán, Hartyáni István, Hölvényi György tanulmányait és munkálkodását. A felsorolt szerzők mindegyikére jellemző, hogy érdemben szóltak Németh Lászlóról, persze sokszor egymástól élesen eltérő módon. Volt, aki a marxista szellemiség felől, és volt, aki attól élesen eltérő vagy szemben álló oldalról közelített tárgya felé. És ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen az ilyen gazdag életmű önkéntelenül is adja a sokféle értelmezés lehetőségét. A felsorolt szerzők között abban sosem volt vita, hogy az életmű fontos és kikerülhetetlen része az egyetemes magyar kultúrának, és ezt azért is kell hangsúlyoznunk, mert az író életében és halálában sok méltatlan vád és támadás is életre kelt.

Egy név hiányzik az eddigi felsorolásból: Füzi Lászlóé. Rá különösképpen jellemző az elemző igény, az életmű értékeinek fölmutatása, ám sosem a rajongás hangján. Esztétikailag megalapozott, tárgyyszerű minden megnyilvánulása. Ezek betetőzése az *Alkat és mű*. Ez a könyv egyszerre életrajz és monográfia, pályakép és elemzések példás sora. Valószínűleg az eddigi legteljesebb képet adja Németh Lászlóról, és ez természetesen következménye a korábban megírt könyvek, tanulmányok hosszú sorának, vagyis annak, hogy Füzinek volt mire alapoznia, volt honnan merítenie, és megadatott neki a szintézisteremtés lehetősége. Érdeme, hogy jól élt ezzel a lehetőséggel.

Az *Alkat és mű* végigvezeti az olvasót az egész pályán, 1901-től 1975-ig. A születéstől a halálig, a származástól az önálló élet betetőzéséig. Az első művek világát éppolyan értő módon, a modern irodalomtudomány eszközeit fölhasználva elemzi, mint a pálya csúcspontjait jelentő regényeket, drámákat és tanulmányokat. Mindezeket beleágyazza az életrajzba, amelynek szerzőnk különösen kiváló ismerője. Hogy csak egy példát ragadjunk ki: ő maga már régóta foglalkozik az író apjának, Németh Józsefnek a naplójával, ami nemcsak élvezetes olvasmány, sok szempontból hasznos Németh László szellemi gyökerei okán is. A pedagógus apa maga is közel állt az irodalomhoz, kis híján költő lett, de később inkább a történelem felé fordult. A műveltség, a kultúra tehát már a gyermekkor világát áthatotta, ilyen körülmények között nem meglepő a fiú érdeklődése. Persze az életrajzhoz hozzátartozik sok, nem éppen irodalmi, hanem a magánéletet félmjelző momen-

tum, és ezekre is kitér Füzi László. Sosem téveszt azonban irányt: a biográfia mindig az életmű alakulása szempontjából érdekes, legyen szó a kezdetekről vagy éppen a befejezésről. Természetesen a leginkább érintett, Németh László írásai is jó alapot biztosítanak az ilyesfajta vizsgálódáshoz, hiszen mind a szépirodalmi művekből, mind a naplószerű írásokból és a levelekből is rengeteg adat, indíték és adalék járul hozzá az összképhez.

A monográfia címének tartalma is mindvégig a középpontban áll. *Alkat és mű* – ez a két fogalom valóban vezérgondolattá válik a könyvben. Ez határozza meg a minőségszermény „atyjának” szellemi fejlődését, érdeklődését, művészi és politikai viszonyulásait. Ehhez kapcsolódik a szerző egy gondolata az ajánló szövegből: „Létérzékelésének és a külső világgal való kapcsolatának szinte pillanatról pillanatra történő változásait nem követhettem nyomon, ezért aztán nem is arra törekedtem, hogy hagyományos írói életrajzot írjak, hanem inkább arra, hogy Németh László életművének és gondolkodásának létezési módját feltárjam és bemutassam.” Beszél arról is, hogy „a tizenkilencedik századra visszamutató” vonások, illetve azoknak a huszadik századiakkal való ütköztetése is fontos. Nyilvánvaló az is, hogy Németh László szépírói és tanulmányírói életműve egyaránt kínálja az ilyen párhuzamot, hiszen egyértelmű, hogy például a regényben egyrészt követi az előző évszázad irodalmi technikáit, a „nagyregény” megújítását viszi végbe, s éppen ez a megújítás jár együtt azzal, hogy fölhasználja a huszadik századi modernizmus eszköztárát, a próza nagy átrendeződésének eredményeit. Így alkotja meg sajátos tudatregényeit, a lélektani műveket.

Ezek között az első nagy kísérlete az *Emberi színjáték*. Füzi László pontosan látja jelentőségét, de nem is túlozza el azt az írói pályán. „...írásakor az önmagában rejlő vallásos ösztönöket szabadította fel, később viszont azt kereste [...], hogy az ember üdvösséget kereső ösztönei miképpen köthetők le a társadalomban.” (113.) Rendkívül fontos ez az észrevétel. Németh László mind a belső ösztönvilágnak, mind a társadalmi cselekvés lehetőségeinek rajzát megragadja már ekkor, bár mindkét irányban majd a későbbi nagy művek jelentik a kiteljesedést. Bizonyos mértékig már a *Bűn* is, ám sokkal inkább az *Iszony*, a *Gyász*, az *Égető Eszter* és az *Irgalom*. S abból a szempontból is, hogy a tizenkilencedik századi nagyregény egyik legkiválóbb huszadik századi következménye az *Égető Eszter*, a tudatregény legjobb magyar változata az *Iszony* és a *Gyász*, a regényírói pályát lezáró *Irgalom* pedig a nagy szintézis kísérlete. (Egy rövid kitérő arról, hogy a magyar irodalomban van ennek az útnak folytatása, elég talán Jókai Anna *Napok* című nagyregényére gondolnunk, amelyben az író nő ugyancsak összegzi a régebbi és a közelebbi múlt értékeit.)

Még egy fontos megjegyzés az előzőekhez: „...az *Emberi színjáték* kevésbé tökéletes, de gazdagabb világgal bíró mű.” (120.) Persze azon lehetne vitatkozni, hogy mi számít gazdagabb világnak, hiszen az első regénnyel összevetett későbbi remekművek más szempontból ugyancsak gazdagok, leginkább az emberi személyiség bemutatása területén. Az objektív világ szempontjából valóban az első regény talán a leggazdagabb.

Mint ahogy igencsak gazdag az a világ is, amelyet tanulmányaiban, esszéiben bemutat Németh László. Füzi kitér természetesen olyan hatásokra, mint amilyen Ortegáé, hiszen a spanyol gondolkodó egyértelműen alakította a magyar író gondolkodását, szellemi fejlődését. Idézi Némethtől azt a mondatot, mely szerint „az utópia nem ellensége az életnek, hanem tajtékos föle”, és ebben ugyancsak nagy igazságok rejlenek. Hiszen tudjuk, hogy Németh László világának fontos eleme az utópia. És itt rajzolódik ki előttünk az egyszemélyes folyóirathoz, a *Tanu*hoz vezető út, a „szellem emberének” heroikus küzdelme. „A *Tanu* ugyanis a szellem öntörvényűségét és a szellem függetlenségét hirdette min-

den más erővel szemben, ezt pedig csak az anyagi függetlenség állapotában tehettem meg” – olvassuk többek között, s közben arra is gondolhatunk, hogy rendkívül mai a gondolat. Ugyanis napjaink szellemi életének is egyik alapproblémája ez, hiszen hol beszélhetünk a kultúra területén anyagi függetlenségről? Sokkal inkább a támogatóktól való függésről, az anyagi források gyakori elapadásáról, a szellem nyomorúságáról. S ily módon bizony nehéz megvalósítani a Németh László hangoztatta minőségelvét, az élet, így a művelődés minden részletét átítatni hivatott nagy mércét.

Füzi László érdeme az is, hogy természetesen érinti az életmű vitatott, kényes kérdéseit. Ez egyébként az életrajz taglalására nézve ugyanúgy igaz, mint a művek kiváltotta viták és támadások értékelésére. Egyik pillanatban a magánélet sokáig rejtett titkaira, például a feleséghez fűződő ellentmondásos viszonyra találunk érdekes adalékokat (többek között a vásárhelyi korszakból), máskor pedig arról olvasunk, hogy milyen volt írónk viszonya a politikához, az életében oly gyakran változó rendszerekhez. Ezek között a reformmozgalmakhoz. „*A reform* című írásában Németh az új világi rend kialakulásának szükségességéről beszélt, a gazdaság reformjáról, a tájhzak kialakításáról és a kisebbségi sorsról...” (224.) – írja egy helyütt Füzi. S megint megannyi, időt álló gondolat! A folytonos társadalmi fejlődés szükségességéről éppúgy, mint például a „tejtestvériségnek” nevezett gondolatokról. Az egyszemélyes folyóirat vitákat, sebeket, támadásokat, gyakran rágalmatokat kiváltó szerepéről gondos elemzést találunk a könyvben, és közben azért a ritka barátságáról, így a Gulyás Pálhoz fűződőről is hasonlóképpen.

Ilyen elemző és rendszerező igénnyel halad végig a szerző az egész pályán. Kutatói tisztességgel megalapozott a munkája, tekintélyes mértékben számol a már öt megelőző szakirodalommal, és különösen gazdag, mintegy 25 oldalas a jegyzetanyaga. Egyik legizgalmasabb fejezete *Az idő szorításában*, ahol a háborút közvetlenül megelőző történeteket elemzi. Ekkor terjednek a világban a Németh László sorsát erősen befolyásoló, Furet nyomán „hatalomvallásnak” nevezett diktatúrák, a megvalósult nemzeti szocializmus és a bolsevizmus. Irodalmon kívüli gondok ezek, ám mint tudjuk, az író sosem vonhatja ki magát hatásuk alól. Füzi érzékelteti, hogy a semmilyen diktatúrát el nem fogadó, humanista író és gondolkodó törvényszerűen fordul a tizenkilencedik század szellemiségéhez, és így szembefordul az őt körülvevő világgal. Ennek az időnek a terméke a *Kisebbségben*, majd évek múlva a híres, 1943-as *Szárászói beszéd*. A magyarság jövőjéért aggódó szellemi ember megnyilvánulása ez a mű. Németh akkor „Betegnek tudta magát, a halálra készülődött, ebben az állapotában úgy érezte, ismét csak össze kell foglalnia mindazt, amit a magyarság sorsával, múltjával és jövőjével kapcsolatban gondolt.” (284.) Így ír, kissé leegyszerűsítve, kerülve a részletesebb kifejtést, bár a legfontosabb elemeket kiragadva Füzi László.

Aztán a második világháború után újra más helyzetben, bár változatlanul az idő szorításában él és alkot Németh László. S amikor erről a korszakról olvasunk, akkor is gyakran kalandozunk el a monográfus segítségével, hiszen nem az időrend követése a legfontosabb, hanem az éveken átnyúló összefüggések fölmutatása. Így a műelemzések is több fejezetből állnak, egy-egy fontos momentumra többször is visszatérhetünk. Egy-egy fejezet kicsúcsosodása gyakran egy-egy kiváló regényelemzés, legfőképpen talán az *Iszonyé* és az *Irgalomé*, jelezvén, hogy mennyire beágyazódnak ezek a művek a korba, amelyben megszülettek. Előbbi művet úgy fogja fel, hogy azzal megkezdődik a pályán az „életidegenség oldódása” (440.), utóbbit pedig úgy, hogy az „az adó élet értelmét” (602.) hirdeti. Való igaz mindkét megállapítás, hiszen Kárász Nelli „az egy darab rám bízott emberiségét”, Kertész Ágnes pedig a „szánta emberiség” iránti odafordulást éli meg a történet vé-

gén. Mindkét hős belső világa egyben túlmutat a más szempontból ugyancsak hibátlan remekmű, a *Gyász* Kurátor Zsófiájának bezárult személyiségén.

Az *Alkat és mű* tehát szintézist teremtő munka, és egyben sok új vonásra is fölhívja a figyelmet. Megszületéséig például Németh László és 1956 viszonyáról viszonylag kevesen szóltak. (A centenárium, vagyis a Füzi-kötet megírása utáni idő már több eredményt hozott, ám ezek sorában kétségtelenül Füzié az elsőbbség.) Krónikaszerűen követhetjük végig a történeteket, s érdemi méltatást találunk a megírt cikkekről (*Emelkedő nemzet, Pártok és egység*). Így jut el a november 4. utáni állapothoz, a remény és a reménytelenség közötti léthez. Ahhoz a korszakhoz, amelyet Németh László megítélésében is sajátos kettősség jellemez. Hiszen gyorsan bekövetkezett a hivatalos elismerés, könyveit is kiadták, darbjait játszották a színházak, az Aczél György vezényelte kultúrpolitika igyekezett fenntartani a jó viszonyt. Mint például Illyéssel vagy éppen Kodálllyal is. Ám az is az igazság része, hogy a második világháború alatti „eretnkségeket” vagy éppen az 56-os *Emelkedő nemzet* gondolkodásmódját a hatalom nem tudta feledni. Így amikor elkezdődött az életmű kiadása, szó sem lehetett arról, hogy a *Sorskérdések* cím alá gyűjtött írások megjelenjenek. (Az író halála után aztán mégis megjelentek.) Hasonló sors jutott az ugyancsak ünnepelet Illyésnek is, akinek tán legfontosabb verse, az *Egy mondat a zsarnokságról* nem került a nyilvánosság elé a költő életében.

A minden tekintetben érzékeny és megsebzett Németh László nyilvánvalóan nehezen élte meg ezt a kettősséget. Nem véletlen a Füzi-kötet egyik alcíme: *Sajkód „foglyaként”*... Megint hasonló idők jöttek, mint korábban: s az író sokadszor kényszerült arra, hogy a gályapadból laboratóriumot teremtsen! Ezekkel kapcsolatban is zavarba ejtően gazdag a Füzi László által tált anyag, rengeteg dokumentummal, értelmezéssel, s köztük egy kitűnő *Irgalom*-elemzéssel. Igaz újra a közhely: a szakirodalom számára megkerülhetetlen mű született, és adott a lecke. A továbbgondolás, esetleg a részkérdésekben folytatható vita leckéje.

(Kaligram, 2001.)

BAKONYI ISTVÁN

Radnóti Zsuzsa: *Lázadó dramaturgiák. Drámaíróportrék*

Radnóti Zsuzsa sohasem hitt abban, hogy a játszható magyar színpadi irodalom mindössze húsz-harminc szövegből áll. Hitt viszont mindig drámairodalmunk organikus fejlődésében, még akkor is, ha – szemben a lengyel példával – a XX. századi magyar politika közvetlen beavatkozásaival ismételtelen felszabdalta. Ezért azután nyitott a múlt felé, csökkentve az adósságlistát, dolgozott a mindenkori kortárs magyar dráma színpadra segítéséért és gondoskodott a jövőről, amikor létrehozta a Nyílt Fórumot, a kezdő drámaírók szövegeinek szakmai megvitatásához a keretet. Tette ezt a Vígszínház dramaturgjaként, szakírói minőségben, mint az ELTE tanára. És akkor még nem szóltunk arról az irodalom- és színház történeti szerepről, amelyet férje, Örkény István hagyatékának gondozójaként és sajtó alá rendezőjeként játszott és játszik.

Mostani kötete kimetszett szelete e folyamatos munkálkodásnak: a 2000 és 2003 közötti évekből vett írásokat újabb drámaíró-portrékkal egészítette ki, a meglévőket pedig to-